অধ্যায় ১ ঃ এক সামাজিক নির্মাণ ৰূপে সামাজিক লিংগ (Gender)

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য
১.২ পৰিচয়
১.৩ সামাজিক লিংগ (gender)ৰ অর্থ
১.৪ সামাজিক লিংগ ঃ জৈৱিক নির্ধাৰণ নে সামাজিক বাধ্যবাধকতা
১.৫ সামাজিক লিংগ সম্পর্কীয় সমাজতাত্ত্বিক তত্ত্ব
১.৬ লিংগ (Sex) আৰু সামাজিক লিংগ (gender)ৰ মাজত পার্থক্য
১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১.৮ অধিক জানিবলৈ
১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সামাজিক লিংগৰ অর্থ জানিব পাৰিব
- লিংগৰ সামাজিক গঠনৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

সততে দেখা যায় যে প্র-পত্রসমূহত আবেদনকাৰীসকলক তেওঁলোকৰ লিংগ (Sex) অথবা সামাজিক লিংগ (gender)ৰ বিষয়ে সোধা হয়। প্রায়ে এই দুটা শব্দ এটাক আনটোৰ সমার্থক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা পৰিলক্ষিত হয়। প্রকৃততে দুয়োটা শব্দৰে অর্থ পৃথক পৃথক। প্রস্তাৱিত এই অধ্যায়টিত আমি শব্দ দুটাৰ অর্থৰ পার্থক্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১.৩ সামাজিক লিংগ (gender)ৰ অর্থ

পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজৰ যি পার্থক্য সি প্রাকৃতিকৰ তুলনাত অধিক সামাজিক। লিংগ আৰু সামাজিক লিংগ ধাৰণা দুটাৰ মাজৰ পার্থক্যও এই দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। নাৰীবাদীসকলৰ ক্রমবর্ধমান প্রভাৱৰ বাবে সামাজিক লিংগ বর্তমান সময়ত এটা গুৰুত্বপূর্ণ সামাজিক ধাৰণা হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। 'শাৰীৰিক গঠনেই নির্ণয়কাৰী নহয়' (Anatomy is not destiny) তথা 'নাৰীয়ে নাৰী হিচাপে জন্মগ্রহণ নকৰে, সমাজেহে নাৰী হিচাপে গঢ়ি

তোলে' (One is not born, but rather becomes a woman)ৰ দৰে ধাৰণাৰ অৱতাৰণা কৰি ছিমন দ্য বুভাই তেওঁৰ বিখ্যাত নাৰীবাদ সম্বন্ধীয় গ্ৰন্থ *'The Second Sex'* ত সামাজিক লিংগ সম্বন্ধে প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰিছে। অৱশ্যে বৰ্তমান সমাজবিজ্ঞানতো পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য প্ৰাকৃতিকৰ সলনি অধিক সামাজিক হিচাপে মানি লোৱা হৈছে। ই নিঃসন্দেহে এটা কথাই সূচায় যে সামাজিক লিংগ সমাজৰ দ্বাৰা সৃষ্ট; ই কোনো প্ৰাকৃতিক বা জৈৱিক ঘটনাৰ পৰিণতি নহয়। 'লিংগ' আৰু 'সামাজিক লিংগ'ৰ মাজত এক ধাৰণাগত পাৰ্থক্যও দেখা যায়। উভয় ধাৰণাই সমাৰ্থক নহয়। আমেৰিকাৰ প্ৰখ্যাত নৃতত্ত্ববিদ মাৰ্গাৰেট মিডে সৰ্বপ্ৰথমে পুৰুষ আৰু নাৰীৰ জৈৱিক তথা সামাজিক বৈশিষ্ট্যসমূহ নিৰূপণ কৰিছিল। তেওঁ এই বৈশিষ্ট্যসমূহ নিউগিনি দ্বীপৰ Arapesh, Mundugamor আৰু Tchambuli নামৰ তিনিখন সমাজৰ লোকসকলৰ ওপৰত চলোৱা পুৰুষত্ব (masculinity) আৰু নাৰীত্ব (femininity) সম্পৰ্কীয় এক সমীক্ষাৰ ভিত্তিত নিৰ্ণয় কৰিছিল। এই সমীক্ষাৰ পৰা প্ৰাপ্ত তথ্যৰ ভিত্তিত তেওঁ কৈছিল যে পুৰুষত্বই সদায় বীৰত্ব বা আগ্ৰাসনক আৰু নাৰীত্বই অধীনতাক সূচায়। এই দিশটোৰ লগত পুৰুষ বা নাৰীৰ জৈৱিক বা জন্মগত লিংগৰ পোনপটীয়া সম্পৰ্ক নাই; ই সমাজসৃষ্ট এক ধাৰণা। মিডৰ এই অধ্যয়নে পৰৱৰ্তী সময়ত সামাজিক লিংগৰ ধাৰণাটো গঢ় লৈ উঠাত গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱিহণা যোগাইছিল।

সামাজিক লিংগই সামাজিক দায়বদ্ধতা আৰু পুৰুষ-নাৰী তথা ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজৰ সম্পৰ্কক সূচায়। সামাজিক বৈশিষ্ট্য তথা পুৰুষ-নাৰীৰ সামাজিক সম্পৰ্কৰ বিভিন্ন সুযোগ বা সুবিধাকো সামাজিক লিংগৰ ধাৰণাই প্ৰকাশ কৰে। সামাজিক দায়বদ্ধতা, বৈশিষ্ট্য, সুবিধা তথা সম্পৰ্কৰ এই দিশবোৰ সমাজে গঠন কৰে আৰু এইবোৰ সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে আয়ত্ত কৰা হয়। এইবোৰ সময় সাপেক্ষ, নিৰ্দিষ্ট আৰু পৰিৱৰ্তনশীল।

সহজ ভাষাত ক'বলৈ গ'লে, সামাজিক লিংগই পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মাজৰ পাৰ্থক্যক সূচিত কৰে। লিংগ এনে এক বিশ্লেষণাত্মক পদ্ধতি, যিটো পুৰুষ আৰু মহিলাৰ জৈৱিক পাৰ্থক্যক নিৰ্দিষ্ট কৰিবলৈ সামাজিকভাৱে গঠিত হৈছে। সামাজিক লিংগৰ ধাৰণাই পুৰুষ আৰু মহিলাৰ আচৰণ আৰু বৈশিষ্ট্যৰ যি পাৰ্থক্য নিৰ্দিষ্ট কৰে, তাক পুৰুষত্ব আৰু নাৰীত্ব বুলি জনা যায়। নাৰীবাদী লেখকসমূহে এইটো দাবী কৰে যে এই পাৰ্থক্যসমূহ জৈৱিক নহয়; পুৰুষতান্ত্ৰিক সমাজৰ দ্বাৰাহে সৃষ্ট। আনহাতে আন একাংশৰ মতে পুৰুষ আৰু মহিলাৰ জৈৱিক পাৰ্থক্যই তেওঁলোকৰ মাজত শাৰীৰিক আৰু মানসিক বিভিন্নতাৰ সৃষ্টি কৰে। তেওঁলোকৰ মতে পুৰুষসকল মানসিক আৰু শাৰীৰিকভাৱে নাৰীতকৈ অধিক শক্তিশালী। আকৌ আন একাংশ তাত্ত্বিকৰ মতে পুৰুষ আৰু নাৰীৰ জৈৱিক পাৰ্থক্যসমূহক সমাজত অস্বাভাৱিকভাৱে বিস্তৃতি প্ৰদান কৰা হয়। পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মাজৰ এই পাৰ্থক্য পুৰুষতান্ত্ৰিক সমাজৰ দ্বাৰা সৃষ্ট য'ত পুৰুষক নাৰীৰ তুলনাত সকলো ক্ষেত্ৰত আগস্থান দিয়া হয়। সেয়েহে সমাজত নাৰী অধিকাংশ সময়ত পুৰুষৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ থাকিবলগীয়া হৈছে। FAO-এ সামাজিক লিংগৰ সংক্ষা এইদৰে আগবঢ়াইছে— "পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মাজৰ যি সম্পৰ্ক, সি সংৰোধনাত্মক

(perceptual) আৰু বস্তুগত (material)। সামাজিক লিংগ কেতিয়াও জৈৱিকভাৱে সূচিত নহয়, ই সামাজিকভাৱেহে নির্দিষ্ট হয়। ই সমাজৰ কেন্দ্রীয় গঠনাত্মক নীতি আৰু ই প্রায়ে উৎপাদন, পুনৰুৎপাদন, ব্যৱহাৰ আৰু বিতৰণ ব্যৱস্থাক প্রভাৱিত কৰে। সামাজিক লিংগই নাৰীৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে; লগতে নাৰী-পুৰুষৰ সম্পর্ক, তেওঁলোকৰ ভূমিকা, সম্পদৰ উপলব্ধতা আৰু নিয়ন্ত্রণ, শ্রমৰ বিভাজন, পৰিকল্পনা, উৎপাদন আৰু বিভিন্ন আনুষংগিক বিষয়কো নিজৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত সামৰি লয়। সামাজিক লিংগ ব্যাপক সামাজিক-সাংস্কৃতিক ক্ষেত্রখনৰ এটা অংশ।'

লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ মাজৰ পার্থক্য লিংগৰ বিশ্বজনীন ধাৰণা আৰু সামাজিক লিংগৰ বৈষম্যৰ ভিত্তিত গঢ় লৈ উঠিছে। লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ এই পার্থক্যই ১৯৭০ৰ দশকত সমাজতত্ত্বৰ সামাজিক লিংগৰ তাত্ত্বিক আলোচনাক বিশেষভাৱে প্রভাৱিত কৰিছে। ১৯৭২ চনত ৰচিত Ann Oakleyৰ *'Sex, Gender and Society'* ৰ গ্রন্থখনে লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ পার্থক্য যথেষ্ট জনপ্রিয় কৰি তুলিছিল। অ'কলেৰ মতে 'লিংগ' (sex) শব্দই পুৰুষ আৰু মহিলাৰ জৈৱিক, যৌনাংগ তথা সন্তান জন্ম দিয়াৰ ক্ষমতাৰ পার্থক্যক সূচায়। 'সামাজিক লিংগ সংস্কৃতিৰ এটা উপাদান। ই পুৰুষত্ব আৰু নাৰীত্বৰ ভেটিত সামাজিক বর্গীকৰণক নির্দেশ কৰে। তেওঁ সামাজিক লিংগৰ ধাৰণাটো সংস্কৃতিৰ সৃষ্ট বুলি অভিহিত কৰিছে। পুৰুষত্ব আৰু নাৰীত্বৰ ভেটিত পুৰুষ আৰু নাৰীক বিভাজন কৰা প্রক্রিয়াই হৈছে সামাজিক লিংগ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Sex, Gender & Society' গ্রন্থখন কোন চনত ৰচিত হৈছিল?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'Sex, Gender & Society' গ্রন্থখনৰ ৰচক কোন?

.....

১.৪ সামাজিক লিংগ ঃ জৈৱিক নির্ধাৰক নে সামাজিক বাধ্যবাধকতা

জীৱবিজ্ঞানী আৰু সমাজতত্ত্ববিদসকলে লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ অর্থক লৈ পৰস্পৰ বিৰোধিতা নাই হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। জীৱবিজ্ঞানীসকলে প্রায়ে সামাজিক লিংগত জৈৱিক কাৰকে নির্ধাৰণ কৰে বুলি মন্তব্য প্রদান কৰে। তেওঁলোকৰ মতে প্রাথমিক আৰু গৌণ যৌন বৈশিষ্ট্যই পুৰুষ আৰু মহিলাৰ শাৰীৰিক পার্থক্য নিৰূপণ কৰে। যৌৱন প্রাপ্ত অৱস্থা (Puberty)ৰ সময়ত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ শাৰীৰিক পার্থক্যই প্রকাশিত ৰূপ লাভ কৰে। এই সময়ছোৱাত পুৰুষসকলৰ মাংসপেশী আৰু উচ্চতাৰ দ্রুত বিকাশ হোৱাৰ লগতে

তেওঁলোকৰ শৰীৰত অধিক কেশৰ অৱস্থিতি লক্ষ্য কৰা যায়। আনহাতে ছোৱালীবোৰৰ স্তনগ্ৰন্থিৰ লগতে চৰ্বিযুক্ত অংশসমূহৰ দ্ৰুত বিকাশ পৰিলক্ষিত হয়। জীৱবিজ্ঞানীসকলৰ মতে মানুহে জন্মসূত্ৰে লিংগ লাভ কৰে (প্ৰজনন ক্ষমতাই আমাৰ লিংগ নিৰ্ধাৰণ কৰে)। আকৌ সামাজিকীকৰণ আৰু সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানে আমাৰ জৈৱিক প্ৰৱণতাসমূহ প্ৰতিফলিত কৰে আৰু কেতিয়াবা অতিৰঞ্জিত ৰূপত প্ৰদৰ্শন কৰে। জৈৱিক প্ৰৱণতাই পুৰুষ আৰু নাৰীৰ পৃথক পৃথক আচৰণ নিৰ্দিষ্ট কৰে। এই সামাজিক লিংগৰ এটা জৈৱিক ভেটি থকাও দেখা যায়।

জীৱবিজ্ঞানে পুৰুষ আৰু নাৰীৰ শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক আৰু আবেগিক দিশত কিছুমান সহজাত পাৰ্থক্য আছে বুলি যুক্তি দৰ্শায়। এই পাৰ্থক্যসমূহ তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত ধাৰণা, আচৰণ, সংবোধন (Perception), সম্বন্ধ তথা কাৰ্যকলাপত পৰিলক্ষিত হৈয়। পুৰুষ আৰু মহিলাৰ প্ৰাথমিক জৈৱিক পাৰ্থক্যসমূহ হ'ল—

● জিনগত পাৰ্থক্য (ছোৱালীৰ 'XX', ল'ৰাৰ 'XY')

● হৰম'ন সম্বন্ধীয় পাৰ্থক্য (Hormonal difference) — পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত টেষ্টষ্টেৰণ (testosterone) আৰু এণ্ড্ৰজেন (Andogen)ৰ পৰিমাণ অধিক হোৱাৰ বিপৰীতে মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত এষ্ট্ৰজেন (Estrogen)ৰ পৰিমাণ অধিক।

● গোনাড গ্ৰন্থি সম্বন্ধীয় পাৰ্থক্য (Gonadal difference) — পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত 'testes' আৰু মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত 'Ovaries'ৰ উপস্থিতি।

● যৌনাংগ সম্বন্ধীয় পাৰ্থক্য (genital difference) — পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত পিন্স (Peins) আৰু মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত clitoris ।

● প্ৰজনন সম্বন্ধীয় পাৰ্থক্য — প্ৰাকৃতিকভাৱে মহিলাসকল প্ৰজনন ক্ষমতাৰ অধিকাৰী

আকৌ পুৰুষ আৰু মহিলাৰ বৌদ্ধিক আৰু আচৰণ সম্বন্ধীয় মৌলিক পাৰ্থক্যসমূহ হ'ল—

● শাৰীৰিক শক্তি— সাধাৰণতে পুৰুষসকল মহিলাসকলতকৈ অধিক শক্তিশালী হোৱা দেখা যায়।

● মগজুৰ সক্ৰিয়তা— মহিলাসকল মৌখিকভাৱে সক্ৰিয় হোৱাৰ বিপৰীতে পুৰুষসকল অধিক কাৰ্যপ্ৰৱণ।

● শৈলী— মহিলাসকল অধিক কুটনীতিপ্ৰৱণ হোৱাৰ বিপৰীতে, পুৰুষসকলৰ কথনভংগী অধিক পোনপটীয়া হোৱা দেখা যায়।

● মৰম বা আদৰ— মহিলাসকল অধিক সহানুভূতিশীল হোৱাৰ বিপৰীতে পুৰুষসকল কম সহানুভূতিপ্ৰৱণ আৰু অধিক বাস্তৱমুখী (Practical) তথা কৰ্মমুখী হয়।

সামাজিক লিংগই সৃষ্টি কৰা পুৰুষ আৰু নাৰীৰ জৈৱিক পাৰ্থক্যই উভয়ৰে মাজত সামৰ্থ্য আৰু স্থিতি নিৰ্ধাৰণ কৰে বুলি প্ৰায় মত প্ৰকাশ কৰা দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে টেষ্টষ্টেৰণৰ আধিক্যই পুৰুষক মহিলাৰ তুলনাত অধিক আক্ৰমণাত্মক কৰি তোলে। মগজুৰ বাওঁ

অংশ প্ৰভাৱশালী হোৱা বাবে পুৰুষ মহিলাৰ তুলনাত বেছি যুক্তিনিৰ্ভৰ হয়। আনহাতে মগজুৰ সোঁ-অংশ প্ৰভাৱশালী হোৱা বাবে মহিলাসকল অধিক আৱেগপ্ৰৱণ হয়।

সমাজতত্ত্ববিদসকলৰ মতে সামাজিক লিংগৰ ধাৰণা সামাজিকীকৰণৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰিব পাৰি। প্ৰত্যেক সংস্কৃতিয়ে লিংগ অনুসৰি উপযুক্ত আচৰণ আৰু ভংগী ব্যক্তিৰ ওপৰত আৰোপ কৰে। সামাজিক লিংগ হৈছে এনে এক আহিলা যাৰ সহায়ত সমাজে ইয়াৰ বাসিন্দাসকলক নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। সমাজতত্ত্বৰ মতে প্ৰতিখন সমাজত পুৰুষ আৰু মহিলাই যিবোৰ কাম কৰে, সেইবোৰ ব্যক্তিৰ জৈৰিক প্ৰৱণতাই সামাজিক প্ৰেক্ষাপটত নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। জৈৰিক প্ৰৱণতা বহু ক্ষেত্ৰত ব্যক্তিৰ আচৰণৰ কাৰক হিচাপে চিহ্নিত হয়; অৱশ্যে এই কাৰকসমূহ মূলতঃ প্ৰজনন অথবা দৈহিক গঠনৰ লগত জড়িত। সমাজতত্ত্ববিদসকলৰ মতে সামাজিক লিংগৰ ভূমিকা আৰু পৰিচয় অধিক পৰিমাণে প্ৰাকৃতিকভাৱে নিৰ্দিষ্ট হয়। পৰম্পৰাগত জ্ঞান তথা সংস্কৃতিয়ে সমাজত সামাজিক লিংগৰ পৰিচয় আৰু ভূমিকাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু তাক বৰ্তাই ৰাখে। সামাজিক লিংগ সম্পৰ্কীয় আচৰণসমূহৰ সম্যক জ্ঞান লিংগৰ সামাজিকীকৰণত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা লোৱা লোকসকলৰ পৰা আহৰণ কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে এজনী ছোৱালী বা এটা ল'ৰাই কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট ৰং ভাল পাই বা বেয়া পাই জন্মগ্ৰহণ নকৰে। কিন্তু সাধাৰণতে দেখা যায় যে সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক গুলপীয়া (Pink) ৰঙটো ছোৱালীৰ ৰং হিচাপে শিকোৱা হয়। সংস্কৃতিয়ে ব্যক্তিৰ জন্মগত পাৰ্থক্যসমূহ বিচাৰ কৰি সেইবোৰ বিকশাই তোলে। বেলেগ বেলেগ সংস্কৃতিয়ে পৃথক পৃথক প্ৰমূল্য আৰু প্ৰত্যাশা সামাজিক লিংগৰ ওপৰত আৰোপ কৰে আৰু লিংগ সামাজিকীকৰণে পুৰুষ আৰু মহিলা উভয়কে সামাজিক প্ৰত্যাশাৰ বিষয়ে অৱগত কৰি তেওঁলোকৰ আচৰণ সুনিৰ্দিষ্ট কৰে। গতিকে লিংগক ভিত্তি কৰি সমাজে ব্যক্তিৰ আচৰণ, ভাল পোৱা-বেয়া পোৱা মনোভাৱ ধাৰ্য কৰা প্ৰক্ৰিয়াক **লিংগৰ সামাজিক গঠন** আখ্যা দিয়া হয়। প্ৰত্যেক সমাজে আদৰ্শ পুৰুষ আৰু মহিলাৰ ধাৰণা গঠন কৰে। সেয়েহে এগৰাকী পুৰুষ অথবা মহিলাৰ পৰা সমাজ অনুসৰি প্ৰত্যাশাসমূহ ভিন্ন হয়। কিছুমান সমাজত মহিলাসকল কৃষিকাৰ্যত জড়িত হোৱাৰ বিপৰীতে আন একাংশ সমাজত পুৰুষসকলহে কৃষিকাৰ্যত জড়িত হয়। আকৌ পৰম্পৰাগতভাৱে মহিলাক পুৰুষৰ তুলনাত দুৰ্বল হিচাপে গণ্য কৰা হয় যদিও বৰ্তমান প্ৰেক্ষাপটত হিমা দাস, মেৰীকমৰ লগতে পোহনীয়া জন্তুৰ খাদ্য আহৰণৰ বাবে পাহাৰ আৰু গছ বগাবলৈও কুণ্ঠাবোধ নকৰা মহিলাসকল শক্তি আৰু সামৰ্থ্যৰ জ্বলন্ত উদাহৰণ।

১.৫ সামাজিক লিংগ সম্পৰ্কীয় সমাজতাত্ত্বিক তত্ত্ব

সামাজিক লিংগ সন্দৰ্ভত চাৰিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সমাজতাত্ত্বিক তত্ত্ব (Sociological theory) পোৱা যায়। সেইকেইটা হৈছে— কাৰ্যকৰী তত্ত্ব (Functional theory), প্ৰতীকাত্মক কথোপকথনমূলক তত্ত্ব (Symbolic interaction theory), বিৰোধমূলক তত্ত্ব (The conflict theory) আৰু নাৰীবাদী তত্ত্ব (The Feminist theory)। সামাজিক লিংগ সম্পৰ্কীয় এই তত্ত্বসমূহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

● কার্যকৰী তত্ত্বৰ মতে পুৰুষে সমাজত গঠনাত্মক ভূমিকা (instrumental role) পালন কৰাৰ বিপৰীতে মহিলাই সমাজত অভিব্যক্তিমূলক ভূমিকা (expressive role) পালন কৰে। ই সমাজৰ হিতৰ ক্ষেত্রত অৰিহণা যোগায়। আকৌ গঠনাত্মক ভূমিকাই নেতৃত্ব আৰু কর্ম সম্পাদনক সামৰি লোৱাৰ বিপৰীতে অভিব্যক্তিমূলক ভূমিকাই মনোবলৰ প্রয়োজনীয়তাৰ দিশটোক সাঙুৰি লয়। এই নির্দিষ্ট ভূমিকাসমূহৰ সামাজিকীকৰণ লিংগগত বৈষম্যৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক।

● প্রতীকাত্মক কথোপকথনমূলক তত্ত্বই সামাজিক লিংগক সূক্ষ্ম দৃষ্টিভংগীৰে বিচাৰ কৰে আৰু সামাজিক লিংগৰ মূল্যায়ন দৈনিক ভিত্তিত সম্পন্ন কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে পুৰুষে মহিলাৰ কথোপকথন আৰু কর্মত প্রায়ে হস্তক্ষেপ কৰা দেখা যায়। ই সাধাৰণতে পুৰুষ অধিক প্রভাৱশালী হোৱাৰ কথাটোক সূচায়। সামাজিক লিংগৰ ভূমিকাক পুৰুষ আৰু মহিলাই কিদৰে আয়ত্ত কৰে, সেয়াও এই তত্ত্বৰ আলোচনাৰ অধীন।

● সমাজ সংগঠনত পৰিলক্ষিত হোৱা পুৰুষ আৰু মহিলাৰ বৈষম্যৰ বাবে বিৰোধমূলক তত্ত্বই মহিলাসকল এক ঋণাত্মক পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হোৱা বুলি গণ্য কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজত থকা পাৰিশ্রমিকৰ বৈষম্যই পুৰুষে মহিলাৰ কর্ম আৰু দলগতভাৱে মহিলাৰ অৱদানক মূল্যহীন হিচাপে বিবেচনা কৰা কার্যক বুজায়।

● নাৰীৰ আন্দোলন আৰু সমাজত নাৰীৰ নিম্নগামী অৱস্থাৰ পর্যালোচনা কৰি নাৰীৰ স্থান উন্নত কৰি তোলা লক্ষ্যৰ পৰাই নাৰীবাদী তত্ত্বৰ সৃষ্টি হৈছিল। নাৰীবাদী তত্ত্বৰ পৰা চাৰিটা গুৰুত্বপূর্ণ মতবাদৰ সূত্রপাত হৈছিল। সেইকেইটা হ'ল— উদাৰনৈতিক নাৰীবাদ (Liberal feminism), সামাজিক নাৰীবাদ (Socialistic feminism), সংস্কাৰমূলক (Radical feminism) আৰু বহুবর্ণবিশিষ্ট নাৰীবাদ (Multiracial feminism)।

উদাৰনৈতিক নাৰীবাদীসকলৰ মতে অতীতৰ পৰা পৰম্পৰাগতভাৱে মহিলাৰ অগ্রগতিৰ ক্ষেত্রত সামাজিক লিংগৰ অসমতা হেঙাৰ হিচাপে পৰিগণিত হৈ আহিছে। আনহাতে সামাজিক নাৰীবাদীসকলে মহিলাৰ ওপৰত চলা দমনমূলক নীতিৰ কাৰণ হিচাপে পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাক অভিহিত কৰিছে। কিয়নো পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাত মহিলাসকলক সস্তীয়া শ্রমিক হিচাপে গণ্য কৰাৰ লগতে মহিলাসকল পুঁজিপতিসকলৰ শোষণৰ বলি হয়। ই তেওঁলোকক মহিলা আৰু শ্রমিক হিচাপে দুর্বল কৰি তোলে। সংস্কাৰমূলক নাৰীবাদীসকলৰ মতে মহিলাসকলৰ ওপৰত চলা দমনৰ মূল কাৰণ হ'ল পুৰুষতান্ত্রিকতা। তেওঁলোকে মহিলাৰ শৰীৰৰ ওপৰত পুৰুষৰ নিয়ন্ত্রণকেই এই দমনৰ মুখ্য কাৰণ হিচাপে অভিহিত কৰিছে। শেষত বহুবর্ণবিশিষ্ট নাৰীবাদীসকলে সামাজিক লিংগ, বর্ণ আৰু জাতি বা শ্রেণীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰি এইবোৰে সন্মিলিতভাৱে কিদৰে পুৰুষ আৰু মহিলাৰ অভিজ্ঞতা গঠন কৰে তাৰ আলোচনা দাঙি ধৰে।

১.৬ লিংগ (Sex) আৰু সামাজিক লিংগ (gender) ৰ মাজত পার্থক্য

লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ মাজৰ পার্থক্য পোনপ্রথমে বিংশ শতিকাৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠৰ দশকত ব্রিটিছ আৰু আমেৰিকাৰ intersex আৰু trans-sexual ৰোগীসকলৰ চিকিৎসা কৰা মনোবিজ্ঞানী তথা চিকিৎসকসকলে প্রদর্শন কৰিছিল। তেতিয়াৰ পৰাই সামাজিক লিংগ (gender) শব্দটো জৈৱিক প্রক্রিয়া হিচাপে লিংগ (sex) আৰু সামাজিক-সাংস্কৃতিক প্রক্রিয়া হিচাপে সামাজিক লিংগৰ মাজত পার্থক্য প্রদর্শন কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰ হৈ আহিছে। অতীতৰ পৰাই লিংগ শব্দটোৰ জৰিয়তে জৈৱিক লিংগ আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত বিষয়সমূহ সূচিত কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰি অহা হৈছে। আনহাতে সামাজিক লিংগ অভিধাটো মূলতঃ সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক প্রসংগত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। লিংগ হৈছে মূলতঃ প্রজনন ক্ষমতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা এটা জৈৱিক শ্রেণী বিভাজন। আনহাতে সামাজিক লিংগ হৈছে জৈৱিক লিংগৰ সামাজিক বিস্তৃতি।

শাৰীৰিক, অন্তঃস্রাবী আৰু ক্রম'জমীয় বৈশিষ্ট্যৰ ভিত্তিত লিংগ নির্ণয় কৰা হয়। এই বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ ভিত্তিত ব্যক্তিক লিংগ সূচিত কর্মৰ বাবে বাছনি কৰা প্রক্রিয়াইহে প্রকৃততে মানুহৰ পুৰুষত্ব আৰু নাৰীত্ব নির্ধাৰণ কৰে। গতিকে দেখা যায় পুৰুষ আৰু মহিলাৰ লিংগৰ জৈৱিক সংজ্ঞা অথবা মানুহৰ পুৰুষ আৰু মহিলা সম্পর্কীয় ধাৰণা মূলতঃ সামাজিক।

লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ মাজৰ পার্থক্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

লিংগ	সামাজিক লিংগ
➢ লিংগই জৈৱিক আৰু দৈহিক বৈশিষ্ট্যৰ ভিত্তিত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ বিভাজনক সূচায়। ই জিনগত পার্থক্যকো সামৰি লয়।	➢ সমাজে পুৰুষ আৰু মহিলা ভেদে নির্ধাৰণ কৰা আৰু উত্তম বুলি ভবা কার্যক্রমনিকা, কথনভংগী হ'ল সামাজিক লিংগ।
➢ লিংগ জিনীয় আৰু শাৰীৰিক বৈশিষ্ট্যৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।	➢ সামাজিক লিংগ হ'ল এনে এক পৰিচয় যাক আহৰণ কৰা হয়, যি সময় অনুসৰি পৰিৱর্তন হয় আৰু সংস্কৃতি ভেদে পৃথক পৃথক হয়।
➢ লিংগ অপৰিৱর্তনীয় আৰু ই প্রাকৃতিক।	➢ সামাজিক লিংগ পৰিৱর্তনীয় আৰু ই সংস্কৃতি নির্ভৰ।
➢ শাৰীৰিক বৈশিষ্ট্য আৰু যৌনাকাংক্ষা পূৰণ কৰা লিংগ এটা মূলতঃ বৈজ্ঞানিক অভিধা (scientific term)	➢ সামাজিক লিংগ অভিধাটো মূলতঃ সামাজিক। ই বিভিন্ন কর্ম, বৃত্তি নির্বাচন আৰু মানুহৰ সামাজিক স্থিতিক সামৰি লয়।
➢ লিংগই মানুহৰ জৈৱিক পার্থক্য যেনে ক্রম'জমীয়, হৰমন তথা	➢ সামাজিক লিংগই সমাজ বা সংস্কৃতিয়ে নির্ধাৰণ কৰা পুৰুষত্ব আৰু নাৰীত্বৰ

অভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক পার্থক্য সামৰি লয়।	বৈশিষ্ট্যৰ সূচায়।
➢ লিংগই ব্যক্তিক পুৰুষ আৰু নাৰী হিচাপে বিভাজিত কৰে।	➢ সামাজিক লিংগই 'পুৰুষত্ব' আৰু 'নাৰীত্ব'ৰ ধাৰণাৰ ভিত্তিত বিভাজন কৰে।
➢ লিংগৰ ধাৰণা সমাজ ভেদে একে।	➢ সামাজিক লিংগই ব্যক্তিৰ ওপৰত পৰিচয় আৰোপ কৰে। সামাজিক প্রত্যাশা আৰু আচৰণ সাংস্কৃতিকভাৱে হস্তান্তৰ কৰা হয়।
➢ নাৰীৰ প্রজনন ক্ষমতা আৰু দৈহিক গঠনৰ বৈশিষ্ট্যৰ পৰা কিছুমান যৌন অভিব্যক্তি ফুটি উঠে।	➢ নাৰীয়ে সমাজত পালন কৰা দায়িত্ব আৰু কর্তব্যৰ পৰা সামাজিক লিংগৰ অভিব্যক্তি ফুটি উঠে।

গতিকে সামাজিক লিংগ আমি জন্মগতভাৱে লাভ নকৰোঁ; ই হৈছে এনে এক প্রক্রিয়া যিটো আমি সামাজিক পৰিৱেশত লাভ কৰোঁ। লিংগ হৈছে মূলতঃ প্রজননৰ ক্ষমতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা জৈৱিক বিভাজন। আনহাতে সামাজিক লিংগ হৈছে জৈৱিক লিংগৰ সামজিক বিস্তৃতি। সামাজিক লিংগ জৈৱিক লিংগৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে যদিও ই জৈৱিক পার্থক্যক নতুন ব্যাপ্তি প্রদান কৰে। ই জৈৱিক পার্থক্যক এটা নতুন স্তৰলৈ লৈ যায় য'ত জৈৱিক পার্থক্যবোৰ বহুক্ষেত্রত অপ্রাসংগিক হৈ পৰে। লিংগ শাৰীৰিক, আন্তঃস্রাবী আৰু ক্রম'জমীয় বৈশিষ্ট্যৰ ভিত্তিত নির্ধাৰিত হয় আৰু লিংগ অনুসৰি কার্যপ্রণালী নির্দিষ্টকৰণৰ প্রক্রিয়াটো বহু পৰিমাণে সাংস্কৃতিক বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হৈ পৰে যাৰ জৰিয়তে প্রকৃততে এগৰাকী ব্যক্তিয়ে পুৰুষ অথবা মহিলা হিচাপে স্বীকৃতি লাভ কৰে। গতিকে দেখা যায় লিংগ সম্পর্কীয় জৈৱিক সংজ্ঞা অথবা মানুহৰ পুৰুষ আৰু মহিলা সম্পর্কীয় ধাৰণা মূলতঃ সামাজিক। 'Anne Fausto Sterling' (২০০০)-এ এই প্রসংগত প্রদান কৰা এটি মন্তব্যৰ জৰিয়তে ইয়াৰ আলোচনা সামৰিব পাৰি, 'কাৰোবাক পুৰুষ অথবা মহিলা হিচাপে অভিহিত কৰাৰ সিদ্ধান্তটো সম্পূর্ণ সামাজিক।'

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সমাজতত্ত্বৰ দুটা তাত্ত্বিক দিশ উল্লেখ কৰক।

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ লিংগ আৰু সামাজিক অভিধা দুটাৰ মাজৰ পার্থক্যৰ বিষয়ে কোনে পোনপ্রথমে উল্লেখ কৰিছিল?

.....

১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজৰ বিভাজন প্ৰাকৃতিকৰ তুলনাত অধিক পৰিমাণে সামাজিক।
- লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ মাজৰ ধাৰণাগত পাৰ্থক্যই বৰ্তমান গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। সামাজিক লিংগ হৈছে নাৰীবাদৰ প্ৰভাৱত গঢ় লৈ উঠা এটি ধাৰণা।
- 'শাৰীৰিক গঠনেই নিৰ্ণয়কাৰী নহয়' আৰু 'নাৰীয়ে নাৰী হিচাপে জন্মগ্ৰহণ নকৰে, সমাজেহে নাৰী হিচাপে গঢ়ি তোলা'ৰ দৰে ধাৰণাৰ অৱতাৰণা কৰি ছিমন দ্য বুভেয়ে তেওঁৰ বিখ্যাত নাৰীবাদী সম্পৰ্কীয় গ্ৰন্থ 'The Second Sex'ত সামাজিক লিংগ সম্পৰ্কে প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰিছে।
- সমাজ বিজ্ঞানত বৰ্তমান সৰ্বসন্মতভাৱে পুৰুষ আৰু মহিলাৰ বিভাজন প্ৰাকৃতিকৰ তুলনাত যে অধিক পৰিমাণে সামাজিক, সেই কথা মানি লোৱা হৈছে।
- জীৱবিজ্ঞানী আৰু সমাজতত্ত্ববিদসকলে সততে লিংগ আৰু সামাজিক লিংগক একেটা অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰে।
- জীৱবিজ্ঞানীসকলৰ মতে সামাজিক লিংগ জৈৱিকভাৱে নিৰ্ণীত হয়।
- তেওঁলোকৰ মতে লিংগ সম্পৰ্কীয় প্ৰাথমিক আৰু গৌণ বৈশিষ্ট্যই পুৰুষ আৰু মহিলাৰ দৈহিক পাৰ্থক্যক নিৰ্দিষ্ট কৰে।
- লিংগৰ ভিত্তি হৈছে শাৰীৰিক, অন্তঃস্ৰাবী আৰু ক্ৰম'জমীয় বৈশিষ্ট্য। এই বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ ভিত্তিত ব্যক্তিক লিংগ সূচিত কৰ্মৰ বাবে বাছনি কৰা প্ৰক্ৰিয়াইহে প্ৰকৃততে মানুহৰ পুৰুষত্ব আৰু নাৰীত্ব নিৰ্ধাৰণ কৰে।

১.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1. Kausal, Rachana (2000) : Women and Human Rights in India, Kaveri Books.
2. Aswal, Balam Singh (2013) : Reading in Women's and Girls rights, Cyber-Tech Publications.
3. Mc Neese, Tim, Mountjoy, Shane (2009) : The Women Rights Movement. Moving Towards Equality, Infobase Publishing.
4. Chawla, Monica (2006) : Gender Justice Women and Law in

India, Deep & Deep Publications Pvt.-Ltd.

5. Saikia, Nandita (2008) : Indian Women A socio-Legal Perspective, Serials Publications.
6. Ray, Raka (2000) Fields of Pratest : Women's Movements in India, Zutaan.
6. Ray, Raka, Katzenstein, Main Fainsod (2005) : Social Movements in India : Poverty, Power and Politics, Rowman & Littlefield.

১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৭২ চনত 'Sex Gender & Society' গ্রন্থখন ৰচিত হৈছিল?

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'Sex Gender & Society' গ্রন্থখনৰ ৰচক হ'ল Ann Oakley

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৫০ আৰু ১৯৬০ চনত লিংগ আৰু সামাজিক লিংগ শব্দ দুটা পোনপ্রথমে ব্যৱহৃত হৈছিল।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্রিটিছ আৰু আমেৰিকাৰ মনোবিদসকলে সর্বপ্রথমে লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ মাজৰ প্রভেদ ধার্য কৰিছিল।

১.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ সামাজিক লিংগ সম্পর্কীয় তত্ত্বসমূহৰ বিষয়ে এটি আলোচনা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ সামাজিক লিংগৰ সামাজিক গঠন (Social construction of gender) বুলিলে কি বুজা যায়? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ লিংগ আৰু সামাজিক লিংগৰ মাজৰ পার্থক্যসমূহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ সামাজিক লিংগৰ জৈৱিক আৰু সামাজিক দৃষ্টিভংগীৰ পার্থক্য সম্পর্কে এটি টোকা যুগুত কৰক।

*** ***** ***